

TAR GABRIELLA-NÓRA

FELIX BERNER *DAS BÖSE WEIB* (*A ROSSZ FELESÉG*, 1768) CÍMŰ OPERA BUFFÁJÁRÓL

A forrásokról

■ A bécsi születésű színházigazgató, Felix Berner (1738–1787) a 18. század talán legnépszerűbb gyermektársulatát vezette, és fiatal színészeivel, illetve színésznőivel közel 26 éven át járta egész Európát.¹

Berner *Das böse Weib* (*A rossz feleség*) című opera buffájához két szövegkönyv is készült. A korábbi/régebbi librettó – amint az a kiadvány utolsó oldalán olvasható – 1768-ban Budán jelent meg nyomtatásban Leopold Franz Landebernél.² A budai librettó 16 oldalas, egy példánya a Harvardi Egyetemi Könyvtárban (Harvard University Library) található.

Frax Xaver Garnier sűgó feljegyzései szerint Felix Berner 1768-ban valóban vendégszerepelt Magyarországon – ez volt az első az összesen öt ottani vendégszereplése közül.³ A Berner-féle gyermektársulat 1768-ban a következő városokban lépett fel: Varasd, Kőszeg, Eszterháza, ismét Kőszeg, Sopron, Győr és Buda.⁴

A másik librettót évszám és hely nélkül adták ki.⁵ Paul S. Ulrich a Berner által előadott színdarabok áriáinak jegyzékében ezt a librettót 1785 körülre datálja.⁶ Azt, hogy ez a kisnyomatvány később keletkezett, mint a budai szövegváltozat, a címlapján szereplő „Aufgeführt von den jungen Schauspielern“ („Bemutatva a fiatal színészek által”) felirat is alátámasztja; az 1768-as kiadványban ugyanis még ez állt: „Vorgestellet von den gelehrnten Kindern” („Előadva a tanult gyermekek által”). Ez a ké-

Ezekben az úgynevezett „malus mulier”-szövegekben a feleség félelmetes, androgün figuraként jelenik meg – egyfajta „asszony-férfi”-ként –, aki fellázad a férje ellen...

sőbbi librettó 8 oldalból áll, egy példánya Rainer Theobald berlini magángyűjtő színházi gyűjteményében található.

Az opera buffa zeneszerzőjeként a korábbi szövegkönyv a budai kórusvezetőt „Ant. Punzenberger”-t, azaz Anton Bunzenbergert nevezi meg, librettistaként a különböző adatbázisokban Johann Friedrich Unger szerepel.⁷ A rövid zenemű nyolc jelenetből áll, amely mindkét szövegváltozatban megmaradt. A két librettó cselekménye (lásd 2. pont) között nincs számottevő különbség. Az egyetlen kivételt a színpadi utasítások (lásd 4. pont) képezik, amelyek a korábbi/régebbi librettóban részletesebbek. Az opera buffa kottája és dallama nem maradt fenn.

A cselekmény

■ Az egyfelvonásos zenemű cselekménye röviden a következőképpen foglalható össze:

1. jelenet: Az opera buffa Simon áriájával kezdődik, amelyben Simon rossz házasságáról panaszkodik; ez a cselekmény első konfliktusa. Simonnak gyakran még otthonról is el kell menekülnie a felesége elől, de a rossz asszony a fogadóban is üldözi.

2. jelenet: A darab második konfliktusát Lelio szerelmi bánata képezi, amelyről ez ugyancsak egy áriában panaszkodik. Lelio Fiamettába szerelmes, de a házassággal csak Simon, Fiametta apja ért egyet, az anyja ellenzi. Simon egy párbeszédben megerősíti, hogy felesége továbbra is elutasítja a Lelióval való házasságot, ami után távozik. Egy monológban és az azt követő áriában Lelio arról panaszkodik, hogy kétségeesésében meg kell halnia.

3. jelenet: Frontin, Lelio furfangos szolgája ura bajáról érdeklődik, és megígéri, hogy ravaszsága révén egyrészt Lelio Fiamettát, másrészt Simon, egy rossz asszony helyett, a legjobb feleséget kapja meg. A visszanyert életkedvükről szóló duett után mindketten távoznak.

4. jelenet: Miközben a kosztos lánykakkal egy hímzőkeretnél ül, Fiametta egy áriában panaszkodik anyja gonoszságáról, aki nem akar hozzájárulni a Lelióval való házassághoz.

5. jelenet: Pandura, Fiametta anyja jelenik meg a színpadon. Saját gyermekeit a tanonclányokkal együtt a kertbe küldi, majd egy Fiamettával közös duettben káromolja férjét, és biztosítja lányát arról, hogy soha nem adja beleegyezését a Lelióval való frigyhez.

6. jelenet: Frontin Simonnak öltözve jelenik meg, Lelio és egy jegyző kíséretében. Amikor Simon vagyis Frontin megkéri Fiamettát, hogy nyújtsa a kezét Leliónak, Pandura többször is pofon üti Frontint, akit a férjének hisz. Frontin ezután addig veri Pandurát, amíg az megígéri, hogy ezentúl engedelmes feleség lesz. Először alá kell írnia Fiametta házassági szerződését, majd Frontin elküldi, hogy hozza be a gyerekeket a házba. Lelio azzal fejezi ki az elégedettségét Frontinnal, hogy a szolgának egy erszényt ad ajándékba. Fiametta és Lelio duettben énekel friss boldogságáról.

7. jelenet: Simon hazatér, és Leliótól megtudja, hogy Frontinnak sikerült kiényszerítenie Pandura aláírását, ugyanakkor ez utóbbi engedelmes feleséggé változott. Simon ekkor megöleli a rátermett szolgát, és elkéri tőle a pálcát, amelyet meg akar tartani „feleségverő” eszközként.

8. jelenet: Pandura visszatér a gyerekekkel, és bejelenti, hogy mostantól mindenki Simonnak, a ház urának tartozik engedelmességgel. Simon ezt további fenyegetésekkel erősíti meg. Egy karénekből mindenki biztosítja Simont a jövőbeli engedelmességéről. A darab az elégedett családtagok élőképével zárul.

■ Az opera buffa szüzséjét könnyű meghatározni: Berner zenés színpadán a rossz feleség egy cselnek köszönhetően engedelmes asszonnyá változik, beleegyezését adva végül lánya addig elutasított házasságához is.

Felix Berner szövegekönve két hagyományt ötvöz: A. az úgynevezett „malus mulier” szövegek 17–18. századi hagyományát; B. a commedia dell’arte műfajának a 16. század közepétől kezdődő hagyományát.

A. A rossz feleség alakjáról a 17. és 18. században erkölcsi-szatirikus, teológiai, jogi és társadalmi-politikai szövegek egész sora született.⁸ Ennek a szöveghagyománynak az elején Johann Sommer *Malus Mulier* (1608) című házassági satírája áll. A 18. században a rossz feleség témája még Joseph Haydnt is megihlette, aki Lessing egyik epigrammájára⁹ komponálta az *Ein einzig böses Weib* című kánont.

Ezekben az úgynevezett „malus mulier”-szövegekben a feleség félelmetes, androgün figuraként jelenik meg – egyfajta „asszonyférfi”¹⁰-ként –, aki fellázad a férje ellen, illetve verbális és fizikai erőszakkal uralkodik a saját házanépe felett.¹¹ Ritkábban a férjet gúnyolják ki ebben a szövegcsoportban a gyávasága és az engedékenysége miatt, esetleg sajnálják – ugyancsak „asszonyférfi”-ként.¹²

Jelen zenemű az „asszonyférfi” Roßbach által leírt két megvalósulását ötvözi: a férj, Simon a feleségétől való félelmében menekül otthonról, és képtelen érvényesíteni akarátát lánya házasságával kapcsolatban. Pandura, a feleség viszont durvaságával és uralomvágyával félemlít meg mindenkit a környezetében.

B. A commedia dell’arte nyomai mind az opera buffa típuszereplőiben, mind pedig az alapvető konfliktusaiban felfedezhetők.¹³ Ebben a „világ legrégebbi szappanoperájában”¹⁴ az, ahogyan Andrea Gronemeyer nevezi a műfajt, egy fiatal pár szerelmi története a fiatalok és idősek, a gazdagok és szegények konfliktusaként bontakozik ki, és a szerelmeseket végül a szolgák ravaszsága segíti a boldogsághoz.¹⁵

A szerelmesek, Fiametta és Lelio például az olasz commedia Innamoratijaira emlékeztet, akiknek szerelmét az idősek elutasító viselkedése fenyegeti, itt Pandura, a gonosz anya személyében. Pandura neve kétségtelenül a velencei Pantalone-ra emlékeztet. Lelio neve pedig az olasz műfaj innamoratójára jellemző, akit gyakran Flavio, Silvio, Lelio vagy Leandro néven emlegetnek.¹⁶

A commedia dell’arte Arlecchino–Brighella cselédpárjából a ravasz cseléd (Brighella) típusát itt Frontin képviseli.¹⁷ És éppen ő az a német zenés darabban, aki olasz őséhez, Brighellához hasonlóan ravaszságával segíti a szerelmeseket a boldog végkifejlethez.

Az előadásokról

■ Bár Berner *Das böse Weib* című opera buffájának korábbi librettóját 1768-ban Landerer adta ki Budán, budai előadására nem találtunk adatot. Garnier színházi zsebkönyve azonban feljegyzi, hogy 1774-ben – Berner harmadik magyarországi vendégszereplésekor – a gyermektársulat Pergolesi *La serva padrona* című művét, Bunzenberger *Das böse Weib* című operettjét, valamint a *Das Fest der Bacchanten* és a *Die Fledermaus* című baletteket adta elő Sopronban az átutazó Albert herceg előtt.¹⁸ Még a *Pressburger Zeitung* is beszámolt az 1774. május 1-jei soproni színházi eseményről: „A Felix Berner-féle társulat, amely fiatal színészekből áll, abban a ritka és nagy szerencsében részesült, hogy május 1-jén Sopronban Ó Királyi Felsőre, Albert szász-tescheni herceg, valamint a színház-

ban megjelent tábornoki kar és előkelőség előtt adhatta elő: 1. a *Die dienstfertige Hausfrau* című operettet, amelyet Pergolesi úr zenésített meg. 2. egy franciából fordított epilógust, *Die Verwandlung* címmel, 3. két balettet, amelyek közül az elsőben, címe *Die Fledermaus-Jagd*, kis táncosok léptek fel, akik rendezőjük dicsőségére igyekeztek egymást felülmúlni, különösen a groteszk pózokban. A 2. baletthez, amely a bacchánusok lakomáját ábrázolta, 8 táncosra volt szükség. A színészek teljes igyekezete nem volt hiábavaló, hiszen az előkelő nézők különös tetszésüket fejezték ki, s a társulatot ezután Rohoncra, az érseki Batthyány-uradalomra hívták [...].¹⁹

Ugyanakkor a Nürnbergi Városi Könyvtár (Nürnberger Stadtbibliothek) történeti állományában is fennmaradt egy színlap, amely a *Das böse Weib* 1778. február 3-i nürnbergi előadását dokumentálja.²⁰ A szereposztás sajnos nincs meg, de a színlapon a következőket jegyezték fel: „A könyvecskék a bejáratnál kaphatóak. A Böse Weiből az egész operett 6 kr. és a Bastienne-ből szintén 6 kr. A pantomimból 4 kr.”²¹ Ez azt jelentheti, hogy valószínűleg a későbbi librettó már 1778 körül is rendelkezésre állt, és nem csupán 1785-ben jelent meg.

Ha összehasonlítjuk a két librettó színpadi utasításait, a budai szöveggönyv e tekintetben részletezőbb, ami betekintést nyújt az opera buffa Berner gyermekszínházának, elképzelhető színpadi megvalósításába.

A budai szövegváltozat a 4. jelenet esetében például a következő színpadképet adja meg: „Egy szoba, egyik oldalán egy varrókeret, középen egy nagy asztal, ahol gyerekek tanulnak, a másik oldalon egy kis asztal, rajta az öreg Pandura munkája, az asztalnál különböző gyerekek ülnek, valamint tanonclányok. Fiamette egy hímzőkeretnél ül, és bosszúsán feláll. Ária.”²² Ezzel szemben a későbbi szövegváltozatban csak ennyi áll: „Fiametta egy hímzőkeretnél ül a kosztos lányokkal. Ária.”²³

Továbbá a budai 5. jelenet a következő színpadi utasítással kezdődik: „Pandura. Leül az asztalához, ahol rögtön egy rövid pantomimjelenet következik, amely alatt saját gyerekei és a kosztos leányok megmutatják neki az általuk végzett munkát, és a következő áriával dicsérik.”²⁴ A szöveg későbbi változata ezúttal is szűkszavú marad: „Pandura és a többiek. Ária.”²⁵

Végül a példák sorában röviden utalni kell a 6. jelenetre: Ez az a jelenet, amelyben Pandura jó asszonnyá váló „átváltozása” ravaszság révén valósul meg. Míg a budai librettóban a színpadi utasítások kifejezetten leírják a családon belüli erőszakot, addig a későbbi librettóból ezek teljesen hiányoznak.²⁶

Az idézett példákban látható, hogy a *Das böse Weib* című opera buffa budai előadása/szöveggönyve esetében Berner színházigazgató arra törekedett, hogy minél több gyermekszereplője lépjen színpadra – legalább néma szerepekben. A gyermekszínháznak a pantomim iránti előszeretétét az idézett színpadi utasítások is meggyőzően dokumentálják. Úgy tűnik, hogy a *Das böse Weib* című opera buffa a Berner-féle társulat egyik sikeres darabja volt: ezt egyrészt az bizonyítja, hogy a darabot a társulat nagyon sokáig játszotta, másrészt az, hogy két különböző szöveggönyv is fennmaradt.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Tar Gabriella-Nóra: *Deutschsprachiges Kindertheater in Ungarn im 18. Jahrhundert*. LIT Verlag, Berlin, 2012. (Thalia Germanica, 13) 37–60. (A továbbiakban: Tar 2012).

2. Vö. *Ein vortrefliche Opera Buffa genannt: Das böse Weib, oder: Die Verwandlung eines bösen Weibs in eine gute Frau*. Vorgestellt von den gelehrnten Kindern, unter der Direktion des Herrn Felix Perner, impressarii. Die Musik ist ganz neu verfertigt von Herrn Ant. Punzenberger

- Corregent zu Ofen in der Festung. Ofen, gedruckt bey Leopold Franz Landerer, Buchdruckern, 1768, 16 oldal. [Harvard University Library, Jelzet: GC7 A100 B750 v.29]. (A továbbiakban: *Ein vortrefliche Opera Buffa* 1768).
3. Vö. Franz Xaver Garnier: *Nachricht von der im Jahre 1758. von Herrn Felix Berner errichteten jungen Schauspieler Gesellschaft, von den bis jetzt gethanenen Reisen, von der Aufnahme und dem Zuwachse derselben, einigen Anhängen, und vielen am Ende beigefügten Silhouettes von Schauspielern und Schauspielerinnen dieser Gesellschaft.* Mit Bewilligung und Beitrag des Herrn Berner. Verfasset von F. X. Garnier, einem Zögling desselben im Jahr 1786, Wien 1786, 7–8. (A továbbiakban: Garnier 1786); Tar 2012. 42.
4. Garnier 1786. 7–8.
5. Vö. *Eine Opera Buffa, genannt: Das böse Weib.* In einem Aufzuge. Aufgeführt von den jungen Schauspielern unter Direktion des Herrn Felix Berner, é. n. [1785], 8 oldal. [Rainer Theobald Színházi Gyűjteménye, Berlin]. (A továbbiakban: *Eine Opera Buffa* [1785]).
6. Tar 2012. 209.
7. Vö. pl. <https://exhibits.stanford.edu/operadata/catalog/183-68679>
8. Nikola Roßbach: *Der böse Frau. Wissenspoetik und Geschlecht in der Frühen Neuzeit.* Ulrike Helmer Verlag, Sulzbach, 2009. 9. (A továbbiakban Roßbach 2009.)
9. „Ein einzig böses Weib lebt höchstens in der Welt. Nur schlimm, dass jeder seins für dieses einzige hält.” In: Gotthold Ephraim Lessing: *Epigramme.* Mit neunzehn Kupferstichen von Egbert Herfurth. Insel Verlag, Leipzig, 1981. 19.
10. Roßbach ezt a „Siemann” fogalommal írja le.
11. Roßbach 2009. 21.
12. Uo.
13. Vö. Andrea Gronemeyer: *Theater.* DuMont Verlag, Köln, ⁵2005. 64–69.
14. Uo. 65.
15. Uo. 66–67.
16. Peter Simhandl: *Theatergeschichte in einem Band.* Mit Beiträgen von Franz Wille und Grit van Dyk. Henschel Verlag, Leipzig, ⁵2019. 70.
17. Vö. Uo. 73.
18. Garnier 1786. 9.
19. Die Felix Bernerische Gesellschaft so aus jungen Schauspielern bestehet, hatte am 1ten May zu Oedenburg das seltene und hohe Glück in dem dasigen Schauspielhause vor Sr. königl. Hoheit des Herzogs Albert von Sachsen Teschen und einer hohen Generalität und Noblesse aufzuführen: 1. eine Operette die dienstfertige Hausfrau vom Hrn. Pergolesi in die Musik gesetzt. 2. ein aus dem Französischen übersetztes Nachspiel die Verwandlung. 3. zwey Ballets, in dem ersten derselben die Fledermaus-Jagd betitelt traten kleine Tänzer hervor, und bemühten sich, zum Ruhme ihres Direktors, eins das andere, besonders in den grotesken Stellungen zu übertreffen. Das 2te Ballet erforderte 8. Personen und stellte vor das Fest der Bachanten. Die samtlige Bemühung der Schauspieler war nicht vergebens, denn die hohen Zuschauer äußerten dabey ein sonderbares Vergnügen, und die Gesellschaft wurde sodann nach Rechnitz auf das Erzbischöfl. Bathianische Gut beruffen [...]. *Pressburger Zeitung.* Nr. 41. 1774. május 21.
20. *Nürnbergi Színlap.* 1778. február 3. In: Nürnberger Stadtbibliothek (Nürnbergi Városi Könyvtár). Impresszum: 75. Nor. 1307 2° (1778).
21. „Die Büchlein sind beym Eingange zu haben. Von bösen Weib die ganze Operette 6 Kr. und von der Bastienne auch 6 Kr. Von der Pantomime 4 Kr.”
22. „Ein Zimmer mit einer Nährahm auf einer Seite, in der Mitte ein grosser Tisch, wobey Kinder lehren, auf der anderen Seiten ein kleines Tischl mit einer Arbeit für die alte Pandura, verschidene Kinder sizen am Tisch, wie auch Lehrmädeln. Fiamette sitzet an einer Stickerahm, steht voll Verdruß auf. Aria.” *Ein vortrefliche Opera Buffa* 1768. 5–6.
23. „Fiamette sitzet an einer Stickerahm mit den Konstnädeln. Arie.” *Eine Opera Buffa* [1785]. 4
24. „Pandura. Setzt sich zur ihren Tisch, wo sogleich ein kleine Pantomimische Scen folget, unter welcher ihr eigene Kinder sowohl als Kostmädeln ihre verrichtete Arbeit zeigen, und werden gelobt durch folgende Aria.” *Ein vortrefliche Opera Buffa* 1768. 6–7.
25. „Pandura, und die Vorigen. Arie.” *Eine Opera Buffa* [1785]. 4.
26. Vö. *Ein vortrefliche Opera Buffa* 1768. 6–7. 9.: „Pandura ad neki egy pofont.”; 10.: „Frontin kihúzza az ... a [a digitalizált változat olvashatatlan] -ból.”; 10.: „Pandura elszalad, de Frontin elkapja az ajtó alatt, és szörnyen odacsap. Pandura térdre esik.”